

• КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

ПАМ'ЯТЬ У КАМЕНІ

Микола Бондарчук
(м. Дубно)

Побувавши на кладовищі, пройшовши між могилами, виникають запитання, хто ці люди, прах, яких покоїться тут, як вони жили, чим займалися. Мою увагу привернули написи на кам'яних плитах постаментів чеською мовою.

Від старших людей довелося багато хорошого почути про чехів, які проживали у сусідньому селі. А згодом і сам переконався у цьому, коли незбагнена доля закинула мене на військову службу під саму Прагу, у незабутні Міловіці. Чехи мало відрізняються від нас своїм менталітетом, своїм способом ведення господарства, своєю культурою. Але їхні могили вирізняються з-поміж поховань українських предків.

Тиша... Лиш осінні листя шарудить під ногами. Від шурхоту пташки стривожено пурхають між хрестами. Від останніх відвідин мирогощанського кладовища минуло два роки. Багатьох пам'ятників уже не знайшов. У кутку кладовища хтось склав лише шматки відбитого каменю з них. На інших роки та негода знищили викарбувані слова. Ледь-ледь можна прочитати. Та до їх руйнування докладають зусиль не тільки час, але й новітні варвари.

Чеські поховання пережили дві світові війни. Навіть при великому дефіциті металу не піднімалася рука, щоб пограбувати... покійника. Чому ж сьогодні не в силі ні влада, ні громадськість зупинити це? Адже кожен знає, де є точки збуту і металевих оградок з кладовищ, і намогильників...

У поховальній обрядовості чеських поселень на Волині значне місце посідала меморіальна скульптура. Найбільше намогильних пам'ятників збереглося у місцях компактного проживання чехів. У них, як у краплі води, відобразилася віра живих у потойбічне життя, любов і сум за рідними і близькими.

Пошанування померлих зумовлюється релігійними, соціально-економічними та морально-етичними факторами і сягає глибокої давнини.

Чеські намогильні пам'ятники, які самі є символом, ще підсилюються додатковою символікою. Окрім власне символіки кольору самого матеріалу (білого, чорного і охристого каменю) на постаментах вирізьблені

намогильників, що пояснюється недовговічністю дерев'яних хрестів які ще де-не-де збереглися (Мирогоща, Молодаво, Софіївка). Руйнуються також і кам'яні намогильники: вода, вітер, мороз роблять свою справу, але найбільшою шкоди їм завдає давній звичай садити на могили дерево. Виростаючи воно своїми корінням буквально вивертає постамент, а важкі гілки, падаючи під час бурі, завдають шкоди особливо скульптурі. Як бачимо обряд і звичай не завжди узгоджуються з природою речей.

У Страклові, в Дубні, збереглися два фігурні намогильні пам'ятники з ангелами, вирізьбленими з суцільної брили і пофарбовані в білий колір, (вис. 153см). В одного з ангелів на могилі Юзефа Весели (1907-1924.) на чолі п'ятикутна зірка а в іншого, що на могилі Юлінки Каме-нуйкової (1888-1909) на чолі діадема з хрестиком. Відрізняються характером моделювання складок одягу та глибиною різьблення рель'єфу крил, за всіма іншими ознаками можна стверджувати, що це твори одного скульптора. Також на кладовищі с. Молодаво ангел, різьблений із суцільної брили пісковика. Крила і складки одягу позаду опрацьовані більш схематично, ніж спереду. Права рука притисає до грудей хрест, у лівій - тримає опущену донизу пальмову гілку. Всі пропорції дотримані, хіба що закоротка шия. М.Моздир згадає відомого львівського скульптора Ю. Марковича (1846-1903), що часто різьбив крилатих ангелів. Хто і де міг виготовляти скульптурні пам'ятники на Дубенщині? На жаль, відповідної літератури мені не вдалося віднайти. В переважній більшості меморіальна скульптура не має авторських підписів чи інших знаків за якими можна було б встановити прізвище автора.

При огляді вцілілих постаментів на кладовищі у Мирогощі вдалося виявити одне прізвище на могилі Петра Лангра. Напис про якого свідчить, що він був мешканцем Мирогощі і членом Сокола, помер в 1872 році у 44-річному віці.

додаткові символічні елементи: палаюче серце із зірками; палаюче серце із хрестом і якорем; віночок; факели, повернуті полум'ям донизу тощо.

Наприклад, у Давній Греції факел символізував прагнення до життя і світла знань, духовного горіння, готовності до самопожертви. Однак, факел, опущений донизу, означав потойбічний світ. У грецькій міфології такий факел є символом Артеміди, богині місяця і смерті. На олтари в Атиці Артеміда тримає в руках факел, опущений полум'ям донизу. Цей символ запозичили римляни, а далі він поширився по Європі. До кінця XIX століття два факели, навхрест, повернуті полум'ям донизу і перев'язані стрічкою, використовували і як символ жертвності у меморіальних надгробках і як незгасиме пам'ять про померлих.

Доповнюючи архітектурні форми пам'ятника, символіка гармонійно поєднує їх в єдине ціле, виражаючи біль і скорботу за померлими.

Іноколи один пам'ятник слугував для двох, трьох небіжчиків однієї родини, про що свідчать написи прізвищ, розташовані з двох-трьох, а то й чотирьох сторін постаменту. Іноді до постаменту кріпилася ще металева плита з текстом про небіжчика цієї ж родини і, з короткою епітафією. Така поховальна практика зумовлювала і облаштування огорожі навколо пам'ятника і мала під собою економічне підґрунтя, зберігаючи простір для майбутніх поховань. Оглядаючи кладовища, не можна не помітити внеску місцевих ковалів в їх облаштування. Окрім художньо-декоративних, кованих решіток, що збереглися до наших днів. Вишуканими і довершеними у своїх декоративних формах є металеві ковани хрести з литими Розп'яттями.

Та все ж такі більшість намогильників вирізьблені з каменю-пісковика. Судячи по датах років життя похованих, найбільше їх припадає на 90-ті роки XIXст., коли помирали перші переселенці, що приїхали молодими сім'ями. Майже 1/3 самих перших поховань на сьогодні лишилась без

У правому кутку лицевого боку цоколя короткий напис чеською мовою: N. Pagma v Dubne. Не берусь стверджувати, що це автор цього пам'ятника, можливо хтось із членів родини П.Лангра, котрий спонсорував виготовлення намогильника. Так, наприклад, як на кладовищі села Семидубів – з лицевого боку внизу на постаменті Марії Граха напис чеською мовою: Venovano od Rosalie Hrachove, - із короткою епітафією: Spi sladce!

Подальший огляд інших пам'ятників виявив ще одне прізвище «І.Длоуги в.Житомирі», очевидно чеського походження, але вирізьблене російською мовою. Цей підпис міститься з тильного боку пам'ятника сім'ї Йосипа Граха у лівій нижній частині постаменту і також на пам'ятнику Степана Барти, тільки вже у правому кутку постаменту. Обидва пам'ятники дуже схожі між собою розміром і конструкцією, виконані з одного матеріалу і однаковим шрифтом тексту, з чого можна зробити висновок, що І. Длоуги є автором обох пам'ятників і привезені вони у Семидубів із Житомира.

Подальші пошуки допомогли виявити ще одне прізвище аж на трьох пам'ятниках. На кладовищі с.Нова Мирогоща, на пам'ятнику Марії Стібліковій з тильного боку по центру чіткий напис російською мовою: «В. Гофмань вь Пелчи. 1898г.»

На іншому кладовищі у селі Молодаво з тильного боку пам'ятника сім'ї Проушів напис російською мовою «В.Горфмань 1898 г.»

На третьому пам'ятнику роботи того ж майстра із майже зруйнованим написом згодом, що поховані діти. На тильному боці

постаменту міститься напис того ж прізвища, тільки вже чеською мовою: « V. Hofman, v Pelci».

Ці пам'ятники виготовлені з охристого пісковика, два із трьох – однакові за формою. Очевидно, що В.Гофман був автором цих намогильників з каменю і проживав або був родом із села Повчі.

Можливо, І.Веремчук теж був майстром по каменю. Його підпис візаний на цоколі тильного боку пам'ятника Владіміру Шілґа. Каліграфія тексту дає підстави стверджувати, що автором цього намогильника таки справді є українець І.Веремчук.

Намогильники у вигляді стовбура дуба із спіяними гілками, що завершується хрестом з кругляка, поширені на значній території України, є вони і на кладовищах сіл Семидуби, Молодаво, а також у Дубні (Чеський Страклів). Вагоме місце цього мотиву у меморіальній скульптурі пояснюється архаїчною слов'янською символікою.

Дуб вважався священним деревом у багатьох народів. «У Давній Греції священними були цілі дубові гаї, в Туреччині, Сирії, навіть у Палестині ростуть дуби. Ніхто не знає, коли, за яким почином і з якої причини вони вперше стали об'єктом релігійного культу. Деякі з них присвячені патріархам і пророкам, невелика частина – Ісусу і його апостолам».

Сакральна символіка дуба як рослини виникла на основі його природних властивостей – великі розміри, довгий вік життя – до 2,5 тисяч років, лікувальні властивості тощо.

Найдawnіший опис дуба було зроблено давніми шумерами приблизно 5 тисяч років до н.е. під назвою «мес».

Намогильники такого типу є по всій території Волині. Складаються переважно з трьох-чотирьох окремих частин. Розп'яття на хресті з кругляка різьблені з суцільного шматка каменю (38x 23) Розп'яття разом з хрестом (вис.81-78x38 см). Там, де металеве розп'яття було прикріплене до каменю, то в одних випадках камінь розколовся, в інших в камені залишилися лиш цвяхи.

У багатьох пам'ятниках досить професійно виконана імітація кори дуба і зрізаних сучків. Камінь, що імітує кругляк дуба на хресті має в діаметрі 10-12 см.

Більшість скульптурних намогильних пам'ятників чеських цвинтарів виконана з каменю пісковика охристих кольорів і білого. Відносно дрібна зернистість, однорідність кольору, міцність та близькість покладів зумовили таку його популярність у майстрів різьби по каменю.

Типологія намогильників досить широка. Лише зрідка можна побачити на одному кладовищі два однакові за формою пам'ятники. Кожен з них сприймається як витвір мистецтва, будь-то робота народного майстра чи вправного професіонала скульптора.

Намогильні пам'ятники з каменю збирали з трьох-чотирьох частин, щільно припасованих одна до одної і з'єднаних за допомогою кам'яних вставок. Розмір гнізд для квадратних вставок переважно 9 см x 9 см x 9 см. Окрім того ще кризь чо вставку проходив металевий стержень діаметром 15 мм для зміцнення з'єднання.

Постаменти пам'ятників мають різноманітні форми (у вигляді обрізаного стовбура дерева із розгорнутим сувоєм для тексту; архітектурних елементів з карнизамі, колони, обеліска, складеного каміння, урни, вази тощо. В усьому цьому є своя символіка. Наприклад, поширений вазоподібний постамент, що символізує пам'ять про померлих походить від давньої поховальної обрядовості, коли попіль небіжчика після спалювання збирали у вазу- урну і закопували на кладовищі. На бічних площинах деяких постаментів (Семидуби, Мирогоща) різьблені барельєфні фігури ангелів і рослинний орнамент, що говорить про високу кваліфікацію майстрів, володіння різними видами різьби по каменю.

Завершує постамент хрест із Розп'яттям. У більшості випадків це чотириконечний хрест, інколи з трипелюстковими закінченнями. Зображення Ісуса Христа, як правило, горельєфне з дотриманням православної іконографії. Лаконічні форми, спокійні риси обличчя, дещо схематична фігура вказують на роботу народного майстра. Аналіз Розп'яття дозволяє припустити, що виготовляли їх чотири народних майстри. На деяких пам'ятниках поєднується православна і католицька іконографія.

Особливе місце на постаменті пам'ятника відводиться для епітафій, які написані не тільки під прізвищами покійних але й з його боків. Текст спочатку писали пласким пензлем під розмітку, а потім різьбили по каменю. На багатьох пам'ятниках гарно вирізьблений красивий шрифт з чіткими пропорціями букв, кожна з яких грамотно побудована. Трапляються також шрифти різьблені скоріше учнями майстра із переносом складів прізвища, скороченням імені, різними за величиною буквами. Епітафії на чеських пам'ятниках чудові зразки художньо-поетичної творчості. Домінує в них особисте, сентиментальне ставлення до небіжчика, дещо філософського настрою, і віра у майбутнє поєднання з усією своєю родиною. «Sladce drimej v hrobe Blazenost a rokoj Tobe!»

Непростою долю родини Цінертів описала Антоніна Пономаренко. У Мирогощі ще до сьогодні зберігся намогильний пам'ятник Карелу Цінерту (1866-1936р.р.) з короткою епітафією: Spi slatce az nas BUH povola k tobe.

